

3573

۵۰۰

۱۷

یوسفی کتاب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

کتاب های چهارگانه شیعه

علی اکبر داکری

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

سیره سیاسی معصومان علیه السلام

در کتاب‌های چهارگانه شیعه

علی اکبر ذاکری

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

سروراستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

مصطفی رضایی دیل

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰

قیمت: ۶۵۰ تومان

عنوان: ۱۲؛ مسلسل: ۸۰۷

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وب‌گاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست‌نویسی:

یادداشت:

یادداشت:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده‌بندی کنگره:

رده‌بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

ذاکری، علی اکبر، ۱۳۳۸ -

سیره سیاسی معصومان علیهم السلام در کتاب‌های چهارگانه شیعه/ علی اکبر ذاکری؛ تهیه پژوهشکده

تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۸

ص ۴۱۶

۹۷۸-۶۰۰-۱۹۵-۴۸۵-۶

۶۵۰۰۰۰ ریال

فیا

کتابنامه: ص. [۳۵۳] - ۳۸۰؛ همچنین به صورت زیرنویس

نمایه

اسلام و سیاست

چهارده معصوم علیهم السلام - سرگذشت‌نامه - تاریخ و نقد

اخلاق و سیاست - جنبه‌های مذهبی - اسلام

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم السلام

BP ۲۳۱/۵۲ س ۹ ۱۳۹۸

۲۹۷/۴۸۳۲

۵۶۰۳۴۲۴

۱۵	سخنی با خواننده
۱۹	پیش گفتار
۲۰	اهمیت و ضرورت تحقیق
۲۴	جایگاه سیره
۲۷	جایگاه کتاب‌های چهارگانه شیعه
۳۱	شیوه نگارش
۳۴	ساختار

فصل اول: سیره سیاسی معصومان (علیهم‌السلام) با مردم

۳۷	مدخل
۳۸	گفتار اول: سیره سیاسی
۳۸	معنای سیاست
۴۲	سیاست در روایات
۴۴	گفتار دوم: سیره سیاسی معصومان (علیهم‌السلام)
۴۷	گفتار سوم: نکاتی از سیره سیاسی معصومان در ارتباط با مردم
۴۸	۱. مشخص کردن رهبر و امام بحق
۵۰	۲. بیان ویژگی‌های امام و رهبر
۵۱	۳. حقوق متقابل رهبر و مردم

جمع‌بندی ۵۳

فصل دوم: سیره سیاسی در برابر حاکمان

مقدمه ۵۵

گفتار اول: مبارزه و مخالفت معصومان با حاکمان وقت ۵۶

شیوه‌های مبارزه و برخورد با حاکمان وقت ۵۸

۱. ترک بیعت ۵۸

مهم‌ترین مخالفت ۶۱

۲. اعتراض به حاکمان ۶۲

۳. نفرین سبّگران ۶۶

۴. جنگ و درگیری ۶۶

۵. مبارزه با دستگاه قضایی حاکمان جور ۶۷

۶. ترک همکاری با دستگاه خلافت ۷۰

۷. ممنوعیت شیعیان از همکاری با حکومت‌ها ۷۳

الف) حرمت همکاری با حکام بنی‌امیه ۷۴

ب) چهارده سال در انتظار اجازه برای کار در حکومت ۷۶

ج) رد همکاری با بنی‌عباس در آغاز حکومتشان ۷۷

۱) رد درخواست کار فردی توسط امام صادق علیه السلام ۷۸

۲) توبیخ عذافر به سبب همکاری با حکومت بنی‌عباس ۷۹

د) تأکید بر نهی از ورود به کارهای حکومتی بنی‌عباس ۸۱

ه) بازداشتن یاران از همکاری با دستگاه خلافت در امور خیر ۸۳

گفتار دوم: مخالفت با احکام و دستورات حاکمان ۸۴

ارث به خویشان، نه عَصَبه ۸۵

- ۸۵..... بیان حکم پیامبر ﷺ در حج توسط امام علی علیه السلام
- ۸۶..... مخالفت امیر المؤمنین علیه السلام با خواندن نماز چهار رکعتی در منا و عرفات
- ۸۹..... بیان حکم خدا و توجه به ناسخ و منسوخ
- ۹۲..... اختلاف نظر درباره حکم غسل جنابت و نظر حضرت علی علیه السلام
- ۹۴..... حکم زکات طلا و نقره
- ۹۶..... مخالفت با حکم خلیفه در بدرقه نکردن ابوذر
- ۱۰۲..... گفتار سوم: مبارزه با حکومت‌ها توسط کارگزاران نفوذی
- ۱۰۳..... نام جمعی از شیعیان مسئول در حکومت عباسی
- ۱۱۰..... کمک به برادران عباسی کفار و همکاری با حکومت‌های ستمگر
- ۱۱۲..... ۱. علی بن یقطین در دربار بنی عباس
- ۱۱۲..... یقطین پدر علی
- ۱۱۶..... ادامه تلاش علی بن یقطین
- ۱۱۸..... درگذشت علی بن یقطین
- ۱۱۸..... نقد اتهام زندقه به ابن یقطین
- ۱۱۹..... نقد این گزارش
- ۱۲۰..... ۲. نجاشی، حاکم اهواز
- ۱۲۲..... شرح حال نجاشی
- ۱۲۳..... جد عبدالله نجاشی حاکم اهواز
- ۱۲۳..... تشیع نجاشی
- ۱۲۷..... سرگذشت نامه امام صادق علیه السلام به عبدالله نجاشی
- ۱۲۸..... نامه نجاشی به امام صادق علیه السلام
- ۱۲۹..... پاسخ امام صادق علیه السلام به نامه نجاشی

۳. حاکمان یاری‌رسان به شیعیان به توصیه امامان (علیهم السلام) ۱۳۱
- الف) حسین بن عبدالله نیشابوری، حاکم سیستان ۱۳۱
- ب) ابومحمد بن سمالی ۱۳۳
- ج) ابن هبیره ۱۳۴
- جمع‌بندی ۱۳۷

فصل سوم: تعامل معصومان (علیهم السلام) با حاکمان

- مقدمه ۱۴۱
- گفتار اول: علل اصلی تعامل معصومان با حاکمان ۱۴۱
۱. حفظ اسلام ۱۴۱
۲. مصلحت جامعه و حفظ وحدت مردم ۱۴۳
۳. تعامل در حل امور قضایی ۱۴۴
- الف) بیان حکم قضایی ۱۴۵
- ب) اجرای حد شرعی ۱۴۵
- ۱) اجرای حد شرب خمر بر قدامه بن مطعون ۱۴۶
- ۲) اجرای حد بر ولید بن عقبه ۱۴۹
- ۳) اجرای حد بر عبیدالله بن عمر ۱۵۰
۴. پاسخگویی به مسائل و مشکلات فقهی ۱۵۱
- الف) اجرای حکم طبق نظر امام صادق (علیه السلام) ۱۵۱
- ب) قتل مرد اهانت‌کننده به پیامبر (صلی الله علیه و آله) ۱۵۲
- ج) پرسش منصور از امام صادق (علیه السلام) ۱۵۴
- از این روایت چند نکته استفاده می‌شود: ۱۵۵
- معرفی محمد بن خالد ۱۵۵

۱۵۷	 ساقط بودن حد سرقت از بجه غیر ممیز
۱۵۷	 ه) شیوه برگزاری نماز استسقاء
۱۵۸	 و) تعیین وقت نماز جمعه
۱۵۹	 ز) پرسش مکتوب هشام، خلیفه اموی، از امام باقر علیه السلام
۱۵۹	 ح) پرسش های مهدی عباسی از امام کاظم علیه السلام
۱۶۱	 گفتار دوم: تعامل در موارد و موضوعات خاص
۱۶۱	 ۱. تعامل در موارد خاص
۱۶۱	 الف) توصیه امام صادق علیه السلام برای به کارگماشتن افراد
۱۶۲	 ب) مراجعہ معلی بن خنیس به حاکم به دستور امام
۱۶۳	 ج) امام باقر علیه السلام و فروش زمین به خلیفه اموی
۱۶۴	 د) امام کاظم علیه السلام و درخواست رد مظالم اهل بیت از مهدی عباسی
۱۶۷	 ۲. موارد تعامل امامین صادقین علیه السلام با داود بن علی، حاکم مدینه
۱۶۸	 الف) خبر دادن امام باقر علیه السلام از شکا گیری حکومت بنی عباس
۱۶۹	 ب) درگیری داود با امام صادق علیه السلام
۱۷۰	 ج) دیدار داود بن علی در حج با امام صادق علیه السلام
۱۷۰	 د) عمل کردن داود طبق نظر امام صادق علیه السلام
۱۷۱	 ه) داود بن علی و قتل معلی بن خنیس
۱۷۳	 درخواست داود از معلی و مقاومت معلی
۱۷۵	 اعتراض شدید امام صادق علیه السلام به داود
۱۷۶	 نفرین امام صادق علیه السلام
۱۷۷	 جلب امام و مرگ داود
۱۷۹	 سالگرد شهادت معلی بن خنیس
۱۷۹	 گفتار سوم: دریافت جوایز سلطان

۱. دریافت جوایز توسط امام حسن و امام حسین (علیهم السلام) ۱۸۰
- نگاهی به موضوع دریافت جوایز ۱۸۲
- الف) رد جایزه و هدیه حاکم کوفه توسط امام علی (علیه السلام) ۱۸۳
- ب) مصادره اموال توسط امام حسین (علیه السلام) ۱۸۶
۲. رد هدیه هارون توسط امام کاظم (علیه السلام) ۱۸۸
- گفتار چهارم: حضور امام صادق (علیه السلام) در حیره ۱۸۹
۱. پاسخ به پیش این شبرمه در دوران خلافت سفاح ۱۹۰
۲. گرفتن روز با حکم سفاح در حیره ۱۹۱
۳. حضور امام صادق (علیه السلام) و عبدالله بن حسن در حیره به خواست منصور ۱۹۳
۴. حضور در مجلس ابو جعفر منصور ۱۹۴
۵. تعیین موضع سر امام حسین (علیه السلام) در سفر به حیره ۱۹۵
۶. ارتباط با دیگر شیعیان ۱۹۷
۷. ترک مجلس شراب در حیره ۲۰۰
۸. ایجاد مشکل برای حضرت صادق (علیه السلام) ۲۰۱
- گفتار پنجم: اولویت حاکم به پیش‌نمایی ۲۰۳
- نماز پشت سر حاکم ۲۰۵
- جمع‌بندی ۲۰۷

فصل چهارم: موضع معصومان (علیهم السلام) در برابر قیام‌های عصرسان

- مقدمه ۲۱۱
- اهمیت آگاهی از موضع معصومان (علیهم السلام) درباره قیام‌ها ۲۱۲
- گفتار اول: قیام زید بن علی ۲۱۳
- اهمیت قیام زید ۲۱۴

۲۱۵	زمان مطرح شدن تفکر زیدیه
۲۱۶	زید و خطابه
۲۱۹	زیدیه و معنای روافض
۲۲۲	علل قیام زید
۲۲۲	۱. امر به معروف و نهی از منکر
۲۲۳	۲. خونخواهی امام حسین علیه السلام
۲۲۳	۳. سکوت خلیفه برابر سب پیامبر صلی الله علیه و آله
۲۲۴	۴. سکوت بهر کسی از آل محمد
۲۲۵	۵. مبارزه استم و احیای ارزش های اسلامی
۲۲۸	مخالفت ها با قیام زید
۲۲۸	۱. مخالفت امام باقر علیه السلام با هر گانه قیام
۲۳۴	نقد و بررسی
۲۳۶	۲. نپیوستن یاران خاص امام صادق علیه السلام به زید
۲۴۰	بیعت مردم کوفه با زید
۲۴۱	زمان قیام
۲۴۳	قیام زید
۲۴۴	زمان شهادت زید
۲۴۵	محرومیت به ادعای طرفداری از زید
۲۴۶	قطع کردن دست طرفداران زید
۲۴۶	علل شکست قیام زید
۲۴۸	دیدگاه امام صادق علیه السلام درباره شهادت زید
۲۴۹	۱. اندوه امام صادق علیه السلام در شهادت زید
۲۵۰	۲. کمک امام صادق علیه السلام به بازماندگان قیام زید

۳. امام صادق (علیه السلام) و جریان دفن زید ۲۵۰
- پیامدهای اجتماعی - سیاسی قیام زید در میان شیعیان ۲۵۴
۱. وضعیت اجتماعی بعد از قیام زید ۲۵۵
۲. جمعیت زیاد طرفدارن زید ۲۵۷
۳. تصور یاران امام صادق (علیه السلام) از قیام حضرت ۲۵۹
۴. کمرنگ شدن اعتقاد امامت به نص ۲۶۱
۵. گسترش فرقه‌های زیدی ۲۶۲
۶. خیانت برخی زیدی‌ها ۲۶۸
۷. زمینه تقویتی امیه ۲۷۰
- روایات در تأیید قیام زید ۲۷۰
۱. روایاتی درباره تولد و قیام زید ۲۷۱
۲. زید و پذیرش امامان زمان خود ۲۷۳
۳. ترحم بر زید در روایات ۲۷۵
۴. موضع مثبت معصومان در برابر قیام زید ۲۷۶
- جمع‌بندی ۲۷۹
- گفتار دوم: قیام محمد بن عبدالله ۲۸۲
۱. موقعیت عبدالله بن حسن به عنوان رهبر زیدیه ۲۸۳
- شواهد و دلایل طرفداری زیدیان از امامت عبدالله ۲۸۴
- ادله عبدالله بن حسن بر ادعای امامت خویش ۲۸۵
- الف) ادعای وراثت و برتری خانوادگی ۲۸۵
- ب) ادعای برتری در علم، شجاعت و سخاوت ۲۸۶
- پرسش از عبدالله بن حسن با داعیه امامت ۲۸۷
- برتری علمی امام صادق (علیه السلام) ۲۸۹

ج) ادعای داشتن شمشیر پیامبر	۲۸۹
شناخت بیشتر از هارون بن سعد عجلی	۲۹۱
اختلاف امام صادق علیه السلام و عبدالله	۲۹۳
۲. بیعت با محمد بن عبدالله در ابواء و مخالفت امام صادق علیه السلام	۲۹۵
علت رد بیعت با محمد در دیدار معتزله با امام صادق علیه السلام	۲۹۷
۳. موضع امام صادق علیه السلام در برابر قیام سیاه جامگان	۳۰۰
بر مسلم خراسانی و امام صادق علیه السلام	۳۰۲
۴. قیام محمد بن عبدالله در زمان منصور	۳۰۶
برخورد محمد با امام صادق علیه السلام بعد از قیام در مدینه	۳۰۶
الف) : زمان گزارش خبر	۳۰۷
ب) : دعوت از امام صادق علیه السلام به بیعت و دستگیری بنی الحسن	۳۰۷
دعای ام داود	۳۱۳
ج) قیام محمد و موضع امام صادق علیه السلام	۳۱۳
زمان قیام محمد	۳۱۴
تلاش محمد برای گرفتن بیعت از امام صادق علیه السلام	۳۱۵
جمع بندی	۳۲
گفتار سوم: قیام حسین بن علی شهید فخر	۳۲۳
علت قیام	۳۱۴
بیعت نامه حسین	۳۲۵
درخواست بیعت از امام کاظم علیه السلام و موضع ایشان	۳۲۶
شهادت حسین در فخر مکه	۳۲۷
سخن امام کاظم علیه السلام درباره شهید فخر	۳۲۷

۳۳۱	گفتار چهارم: قیام یحیی بن عبدالله بن حسن و نامه امام کاظم علیه السلام
۳۳۱	موقعیت و قیام یحیی
۳۳۲	نامه یحیی بن عبدالله به موسی بن جعفر علیه السلام
۳۳۳	بستر نگارش نامه
۳۳۴	متن نامه یحیی به امام کاظم علیه السلام
۳۳۷	پاسخ امام کاظم علیه السلام به نامه یحیی
۳۴۲	دستگیری و مرگ یحیی بن عبدالله
۳۴۳	گفتار پنجم: دیگر قیام‌ها
۳۴۸	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۳۵۳	کتابنامه
	نمایه‌ها
۳۸۱	آیات
۳۸۳	روایات
۳۹۴	موضوعات
۴۰۸	اعلام و مشاهیر
۴۱۳	کتاب‌ها
۴۱۲	مکان‌ها
۴۱۵	اشعار

سخنی با خواننده

کتاب اربعه از مهم‌ترین آثار و مجموعه‌های حدیثی شیعه است که از دیرباز مورد توجه بوده و منبعی ارزنده برای استخراج احکام فقهی و عقاید دینی است. نویسندگان آن از بزرگ‌ترین دانشمندان شیعه و دارای آثار متعددی بوده و از جایگاه والایی برخوردار هستند. این کتاب‌ها از زمان تألیف در قرن چهارم و پنجم مورد اعتماد عالمان شیعه بوده و همواره بر حفاظت و استنساخ آنها تأکید داشته‌اند. این آثار بیشتر منبع فقهی بوده و به ابعاد دیگر آنها از جمله تاریخ و سیره معصومان علیهم‌السلام کمتر توجه شده است. در حالی که این کتاب‌ها منبعی ارزشمند برای شناخت سیره اهل بیت علیهم‌السلام به شمار رفته و تبیین محققانه و سیره زندگانی رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و فرزندان گرامی‌شان با استفاده از روایات رسیده و ثبت شده در این آثار ضروری و جای آن در میان پژوهش‌های تاریخی و سیره خالی است. ارائه سیره معصومان علیهم‌السلام از کتب اربعه دستورالعمل عینی برای سبک زندگی و رفتار منطقی مسلمانان در ابعاد مختلف فرهنگی، آموزشی، اجتماعی، عبادی، سیاسی، نظامی و اقتصادی است که از منابع معتبر استخراج شده و می‌تواند ما را از افتادن در ورطه اخبار نادرست و جعلی باز دارد.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم السلام) که واکاوی و تبیین دقیق سیره معصومان (علیهم السلام) را سرلوحه کار خویش قرار داده است، پس از واگذاری این موضوع به یکی از علاقه‌مندان پژوهشگران توانمند این عرصه، هر کدام از موضوعات سیره را در کتابی سامان داد و در اختیار علاقه‌مندان و پیروان اهل بیت (علیهم السلام) گذاشت.

کتاب حاضر که محصول تلاش فکری و علمی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای علی‌اکبر ذاکری است، پرداختی کمتر صورت گرفته به سیره سیاسی حضرت محمد (صلی الله علیه و آله)، حضرت زهرا (علیها السلام) و ائمه اطهار (علیهم السلام) است.

بی‌تردید، اجرای این پژوهش و غنای علمی آن علاوه بر نویسنده مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر محترم پیشین گروه سیره اهل بیت (علیهم السلام) و المسلمین آقای دکتر مصطفی صادقی، ناظر پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر محمدکاظم رحمان‌ستایش، ارزیاب محترم حجت‌الاسلام و المسلمین آقای حسین عبدالمحمیدی و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت‌الله محمدهادی یوسفی غروی، صاحب‌اسلام آقایان: رمضان محمدی، محمدجواد صاحبی، سیدقاسم رزاقی، علی‌الله تبار آقایان دکتر نعمت‌الله صفری فروشانی و دکتر سیدحسین فلاح زاده مدیر محترم امور پژوهشی حجت‌الاسلام و المسلمین مهدی نورمحمدی، کارشناس محترم گروه حجت‌الاسلام آقای سیدرسول کاظمی نسب و آقای مهدی بنی‌حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش‌های ایشان قدردانی به عمل آید.

از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر نجف لک‌زایی تشکر می‌کنم که بدون پشتیبانی و یاریگری بی‌دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی‌رسید.

همچنین بایسته و شایسته است از اداره نشر پژوهشگاه که فرایند آماده‌سازی اثر و چاپ و نشر آن را برعهده داشتند سپاسگزاری کنم. پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار داده، پیشاپیش از انتقادهای پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌های علمی زمینه‌ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی گردد.

دکتر حمیدرضا مطهری

رئیس پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت علیهم‌السلام

پیش‌گفتار

پیروی از اسوه و الگو یکی از راه‌های تربیتی در اسلام است. پیشرفت یک جامعه به فرهیختگان آن بستگی دارد که به عنوان الگو مطرح‌اند. مردم همیشه انسان‌های برجسته، سخت‌کوش، درس‌آموخته را الگوی خود در سبک زندگی قرار می‌دهند. سیره عملکرد و روش زندگی بزرگان است و الگوگیری از آنان عمل به سیره ایشان می‌باشد. قرآن حضرت ابراهیم^۱ و پیامبر اسلام ﷺ را اسوه دیگر مسلمانان قرار داده و می‌خواهد از این اسوگان حسنه پیروی کنیم.^۲ این اثر به سیره رسول خدا ﷺ و اهل بیت^۳ که جزو بهترین انسان‌ها هستند، پرداخته است. منظور از اهل بیت فاطمه^۴ دختر گرامی پیامبر^۵، حضرت علی^۶ و یازده تن از فرزندان ایشان هستند که آنان را امام و مجموع چهارده نفر را معصوم می‌نامیم.

کتاب حاضر سیره سیاسی این بزرگان از مهم‌ترین و معتبرترین منابع حدیثی شیعه یعنی کتاب‌های چهارگانه شیعه است، به این امید که شمعی

۱. قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ (ممتحنه: ۴).

۲. لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ (احزاب: ۲۱).

روشنایی بخش برای سبک زندگی افراد باشد.

لازم است در مقدمه نکاتی به اجمال درباره اهمیت و ضرورت بحث و مفاهیم مطرح در عنوان کتاب تقدیم شود که مفصل آن در جلد اول با عنوان «درآمدی بر سیره معصومان (علیه السلام) در کتاب‌های چهارگانه شیعه» آمده است.

اهمیت و ضرورت تحقیق

پراکنش به کتاب‌های چهارگانه شیعه و استخراج سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) از آنها اهمیت زیادی دارد. این کتاب‌ها عبارت‌اند از: کتاب الکافی، تألیف ثقة الاسلام محمد بن یعقوب کلینی (۳۲۹ق) من لایحضره الفقیه تألیف محمد بن علی بن بابویه معروف به شیخ صدوق (۳۸۱) و دو کتاب الاستبصار فیما اختلف فیہ الأخبار و تهذیب الأحکام از محمد بن حسن طوسی معروف به شیخ طوسی (۴۸۰) که به محمدی‌های سه‌گانه مشهورند. این تحقیق که نخستین بررسی پژوهشی سیره در کتب اربعه است، اهداف زیر را پی‌جویی می‌کند:

۱. بیان سیره در این کتاب‌ها، به جهت پراهمیت به نقطه برای شیعیان ارزشمند است، بلکه اهتمام بزرگان شیعه را به سیره نشان می‌دهد. با این همه باید پرسید آیا نویسندگان کتب اربعه بهای لازم را به سیره می‌دادند؟ اساساً سیره در هندسه فکری آنان چه نقشی داشته است. نقل حوادث و وقایع در ابواب مختلف فقهی نشان می‌دهد سیره و عمل معصومان نزد آنان از جایگاه خاصی برخوردار بوده است. ثقة الاسلام کلینی عنایت خاصی به سیره در کافی داشته، شیخ صدوق در کتاب من لایحضره الفقیه به نقل سیره بسیار توجه کرده و از این حیث در مرتبه بعد از کلینی قرار دارد، شیخ طوسی در تهذیب

الأحكام نسبت به حجم کتاب، کمتر به سیره نظر داشته، اما در کتاب الخلاف و المبسوط بسیار به نقل سیره پرداخته است.

این نکته نشان می‌دهد سیره برخلاف آنچه در اندیشه برخی اصولیان مطرح است، از جایگاه والایی برخوردار بوده است.

۲. واقعیت این است اهل سنت به کتب صحاح و سنن خود توجه بیشتری دارند، به‌ویژه به صحیح بخاری. شرح‌ها و ترجمه‌های مختلف حاکی از این واقع است. اما اکثر شرح‌های دانشمندان شیعه به این چهار اثر به‌دوران صفویه بر می‌گردد. علمای بعدی کمتر به شرح این آثار پرداخته‌اند و اگر پرداخته‌اند در جهت پاسخ‌گویی به شبهاتی است که به این کتاب‌ها به‌ویژه کافی شده است و فقط از من لایحضره الفقیه و اخیراً کافی ترجمه کاملی وجود دارد.

ما در این اثر، بخشی از احادیث سیره‌ای کتاب‌های چهارگانه شیعه را در اختیار خوانندگان قرار می‌دهیم تا بیشتر با این آثار فاخر و گران‌قدر شیعه آشنا شوند.

۳. نکته دیگری که باعث شد به طرح سیره در کتب اربعه پرداخته شود، این است که متأسفانه کتاب‌های چهارگانه شیعه در حوزه‌های علمیه غفلت واقع شده است. نگاهی به چاپ و شمار این کتب این نکته را تأیید می‌کند. آنچه در ذاکره حوزه استفاده می‌شود، این است که مجتهدان بیشتر به وسائل الشیعه مراجعه می‌کنند و مبنای درس استادان و اجتهاد علما وسائل است. بسیاری از طلاب وسائل الشیعه را در منزل دارند و به آن مراجعه می‌کنند؛ درحالی‌که با کتاب شریف کافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام و استبصار بیگانه‌اند. حداکثر به اصول کافی و روضه کافی توجه دارند. دلیل روشن دیگر

آن، تحقیقات و چاپ‌های متعدد وسائل الشیعه است.

بررسی سیره در کتب اربعه نشان می‌دهد این کتاب‌ها دارای دُرهای گران‌بهایی هستند که با وجود وسائل الشیعه از یاد رفته‌اند. مشکل دیگر وسائل، تقطیع احادیث است که امکان دسترسی به کل خبر را سخت کرده است. به همین جهت برداشت از روایات و استنباط حکم شرعی متفاوت می‌شود.

۴. نکته مهم دیگر توجه به آشتی فقه و سیره است. گاهی اهل علم در منابر مطالبی از سیره معصومان بیان می‌کنند که با احکام فقهی به ظاهر متفاوت است. اگر ما سیره را از منابع اولیه که دارای سند معتبر هستند، استخراج کنیم، دیگر معنا ندارد فقه با سیره معصوم مخالف و متفاوت باشد؛ زیرا سیره یکی از منابع احکام است. اما چون آنچه از سیره نقل می‌شود، تاریخ تلقی می‌شود و از کتب تاریخی نقل می‌گردد نه منابع حدیثی معتبر، نوعی تضاد بین احکام فقهی و سیره معصومان ظهور و بروز می‌کند. این تضاد از یک طرف فقه را از عرصه زندگی دور نگه می‌دارد و از جانب دیگر سیره را برای مردم، غیر عملی و در حد یک فضیلت خاص تنزل می‌دهد؛ در حالی که می‌توان حکم صحیح فقهی را از سیره استنباط کرد. اشکال همراه بودن اعمال ائمه (علیهم السلام) با تقیه درباره احادیث هم صادق است.

استخراج سیره از کتب اربعه تا حدودی این مشکل را برطرف می‌کند؛ چون که سیره از منبعی معتبر نقل می‌شود که در فقه هم قابل استناد و کاربرد است.

۵. مراجعه به کتب اربعه ما را در درک وضعیت سیاسی، اجتماعی دوران امامت معصومان کمک می‌کند. گاهی حادثه‌ای خاص در یک باب فقهی و در ذیل مسئله‌ای آمده که به آسانی خواننده نمی‌تواند به آن دست یابد یا حتی

تصور کند که چنین مطلبی در چنین بایی وجود دارد؛ در مثل حدیثی در اهمیت تولد امام جواد (علیه السلام) در ذیل روایتی در باب موز آمده است. امام رضا (علیه السلام) در حالی که به فرزندش در منا موز می‌داد، وی را مولودی بابرکت در اسلام دانست.^۱

همچنین گوشه‌ای از وضعیت سیاسی - اجتماعی زمان موسی بن جعفر (علیه السلام) را می‌توان از خبری به دست آورد که ذیل اخبار مربوط به بایی فقهی غیر مرتبط با موضوع آمده است. شخصی در ایام حج در منی می‌خواهد مسئله‌ای در این باره از موسی بن جعفر (علیه السلام) بپرسد، ایشان می‌گوید آخر شب که رفت و آمدها کم شد، برای پرسیدن سؤال نزد ما بیا.^۲ بدیهی است کسی که می‌خواهد بخشی از سیره امام کاظم (علیه السلام) را بداند و از محدودیت‌های سیاسی زمان ایشان مطلع شود، تصور نمی‌کند درباره محدودیت‌های دوران زندگانی موسی بن جعفر (علیه السلام) به جستجو در چنین بایی پردازد این در حالی است که همین روایت را صاحب وسائل الشیعه نقل کرده است، ولی تمام مقدمات آن را حذف و فقط قسمت پرسش از امام را آورده است.^۳

۶. یکی از موضوعات مورد توجه ما، نقد و بررسی و تحلیل برخی از نکات تاریخی و اخبار مشهوری است که گاه به عنوان یک فضیلت و امتیاز تلقی شده است؛ اما با حقایق تاریخی ناسازگار است و همین دسته اخبار باعث انتقاداتی به کتب اربعه شده است. ما به تناسب به نقد آنها می‌پردازیم.

۱. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۶، ص ۳۶۱، ح ۳ «هَذَا الْمَوْلُودُ الَّذِي لَمْ يُولَدْ فِي الْإِسْلَامِ مِثْلُهُ مَوْلُودٌ أَكْثَرُ بَرَكَهٍ عَلَى شِيعَتِنَا مِنْهُ، بَابُ الْمَوْزِ».

۲. همان، ج ۳، ص ۹۲.

۳. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۲، ص ۲۷۲.

جایگاه سیره

از آنجاکه عنوان اصلی تحقیق سیره است، آگاهی اجمالی از جایگاه سیره لازم است. سیره بخشی از سنت است؛ لذا اول باید سنت را شناخت تا به جایگاه سیره دست یافت:

۱. سنت که یکی از چهار منبع احکام است، به معنای دستورهای پیامبر و احکامی است که آن حضرت بیان کرده است^۱ و در برابر آن بدعت است^۲ و به معنای استنباط یکی از احکام پنج‌گانه است.^۳ علمای اصولی سنت را سه قسم می‌دانند: قول، فعل و تقریر پیامبر (صلی الله علیه و آله).^۴ شیعه سنت را شامل سیره امامان معصوم نیز می‌داند. شماری از علمای اهل سنت، عمل صحابی را نیز جزو سنت قرار داده‌اند.^۵ سنت دارای تقسیمات مختلفی است که در کتاب‌های فقهی و اصولی به آن اشاره شده است، مانند سنن زوائد، لباس پوشیدن پیامبر^۶ و سنن هدی (کارهای مستحبی)^۷ و میزان حجیت و بعیت از آن نیز مورد توجه قرار گرفته است.

۲. سیره بخش عملی یا قسمت فعل از سنت است. سیره در لغت از سیر و

۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «السُّنَّةُ مَا شَرَّ رَسُولُ اللَّهِ».

۲. ابن شعبه حرانی؛ تحف العقول؛ ص ۲۱۱. شیخ صدوق؛ معانی الأخبار؛ ص ۱۵۵ «در کتاب اول آمده: قَالُوا: أَمَّا السُّنَّةُ فَسُنَّةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَمَّا الْبِدْعَةُ فَمَا خَالَفَهَا».

۳. علی‌اکبر غفاری؛ تلخیص مقباس الهدایه؛ ص ۱۲.

۴. شیخ بهایی؛ زبدة الأصول؛ ص ۱۸۰. مولا احمد اردبیلی؛ مجمع الفائده و البرهان؛ ج ۳، ص ۱۶ «تعریف زبده: السُّنَّةُ هِيَ قَوْلُ النَّبِيِّ ﷺ أَوْ فِعْلُهُ أَوْ تَقْرِيرُهُ».

۵. حاکم نیشابوری؛ المستدرک علی الصحیحین؛ ج ۱، ص ۵۱۰ و ج ۴، ص ۳۲۹ «وَقَدْ أَجْمَعُوا عَلَى أَنَّ قَوْلَ الصَّحَابِيِّ سُنَّةٌ».

۶. سید علی خان مدنی شیرازی؛ ریاض المسالکین؛ ج ۷، ص ۲۰۴، و ج ۶، ص ۴۰۳ (مشابه آن).

۷. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۳، ص ۴۴۳. شیخ طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۲، ص ۴.

حرکت و بر وزن فعله است.^۱ از این روی به معنای نوع فعل و عمل معصوم است^۲ که به دو قسم روش فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. معنای دوم آن که در احادیث نیز آمده، به معنای روش برخورد و رفتار با دیگران در جهاد است.^۳ در زمان امام صادق علیه السلام این معنا رایج بوده^۴ و فقها نیز آن را به همین معنای شناختند. به همین جهت در شماری از کتاب‌های فقهی از کتاب جهاد، تعبیر به کتاب سیره شده است.^۵ به مرور سیره توسعه یافته و مشمول شرح حال بزرگان نیز می‌شود که امروز این معنا رایج است.

۳. منظور از سیره در اینجا فعل و عمل است. ممکن است گفته شود سیره بر نوع و هیئت عمل دلالت می‌کند که بیش از یک بار رخ داده باشد. به همین علت برخی سیره را به مواردی اختصاص داده‌اند که در آن واژه «کان» با فعل مضارع آمده باشد؛ زیرا دلالت بر استمرار دارد. آنان این موارد را سیره تلقی کرده‌اند نه گزارش هر فعل و عمل معصوم. در برابر این دیدگاه می‌توان گفت: در روایات ما از عمل و فعل معصومان که یک بار و در یک حادثه رخ داده، تعبیر به سیره شده است. امام صادق علیه السلام برخورد امیرمؤمنان علیه السلام با مردم بصره و اصحاب جمل را سیره شمرده؛ در حالی که یک بار رخ داده است.^۶ همین موضوع درباره سیره امام زمان علیه السلام نیز نقل شده است.^۸

۱. فخرالدین طریحی؛ مجمع البحرین؛ ج ۳، ص ۳۴۰.

۲. حسن مصطفوی؛ التحقيق فی کلمات القرآن؛ ج ۵، ص ۲۸۸.

۳. احمد بن محمد فیومی؛ مصباح المنیر؛ ص ۲۹۹.

۴. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب الأحکام؛ ج ۶، ص ۱۴۵.

۵. همو، الخلاف؛ ج ۵، ص ۵۱۷.

۶. حاجی خلیفه؛ کشف الظنون؛ ج ۲، ص ۱۰۱۲.

۷. محمد بن یعقوب کلینی؛ الکافی؛ ج ۵، ص ۱۲. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی؛ تهذیب

الأحکام؛ ج ۴، ص ۱۱۶.

۸. محمد باقر مجلسی؛ بحار الأنوار؛ ج ۵۲، ص ۳۸۸.

۴. اعتبار سیره پیامبر (صلی الله علیه و آله) و اهل بیت (علیهم السلام) به سه دلیل است و به همین سه جهت باید از آنان تبعیت کرد:

الف) سیره بخشی از سنت است و عمل معصوم برای دیگران حجت و قابل احتجاج و پیروی است. به همین سبب به آنان حجت الهی می‌گویند.^۱ کلینی در اصول کافی در کتاب «حجه» به مسائل نبوت و امامت پرداخته است.

ب) عصمت پیامبر و اهل بیت دلیلی دیگر بر اعتبار سیره آنان است. دلیل عصمت آیه تطهیر است^۲ که در مرحله اول شامل پنج تن آل عبا (پیامبر، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام) می‌شود^۳ و به دلیل سخنان پیامبر،^۴ شامل دیگر امامان معصوم نیز می‌گردد.

ج) در قرآن پیامبر اسوه معرفی شده^۵ که نشان می‌دهد فعل و عمل حضرت می‌تواند الگویی مناسب برای مسلمانان باشد. افزون بر این معصومان خود را اسوه دانسته^۶ و مردم را به پیروی از خویش دعوت می‌کردند.^۷

۱. شیخ صدوق: الأمالی؛ ص ۱۳۳. محمدباقر مجلسی: بحار الأنوار؛ ج ۳۶، ص ۲۲۸. ابوجعفر محمد بن علی طبری: بشارة المصطفی؛ ص ۲۴.
۲. احزاب: ۲۱ «وإنما يريد الله ليذهب عنكم الرجس أهل البيت ويطهركم ظهيرا».
۳. محمد بن یعقوب: الکافی؛ ج ۱، ص ۲۹۴ و ج ۳، ص ۸۳. عیسیٰ نعمان مغربی: دعائم الإسلام؛ ج ۱، ص ۳۷. شیخ صدوق: علل الشرائع؛ ج ۱، ص ۲۰۵. محمد بن حسن طوسی: الأمالی؛ صص ۵۴۹، ۵۴۴، ۵۶۵، ۵۹۹. محمدباقر مجلسی: بحار الأنوار؛ ج ۲۱، ص ۲۸ و ج ۳۵، ص ۲۲۵.
۴. شیخ صدوق: عیون أخبار الرضا (علیه السلام)؛ ج ۱، ص ۶۴. همو، کمال الدین و تمام النعمان؛ ج ۱، ص ۲۸۰. علی بن محمد خزاز رازی قمی: کفایة الأثر؛ ص ۱۹.
۵. احزاب: ۲۱.
۶. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی: الغیبه؛ ص ۴۲؛ علی بن جعفر عریضی: مسائل؛ ص ۳۴۸. محمدباقر مجلسی: بحار الأنوار؛ ج ۴۹، ص ۲۷.
۷. فلکم فی اسوة (ابوجعفر محمد بن علی طبری: تاریخ الامم و الملوک؛ ج ۴، ص ۳۰۴. ابن اثیر جزری (عزالدین)؛ الکامل؛ ج ۴، ص ۴۸. شهاب الدین احمد نویری: نهاية الإرب؛ ج ۲۰، ص ۴۱۹).

چگونگی پیروی از فعل پیامبر ﷺ و اسوه‌قراردادن ایشان و دیگر معصومان و بزرگان باعث شده رفتار آنان را به دو دسته کلی تقسیم کنند: امور عادی و امور دینی. پیروی در مسائل دینی، به تناسب وضعیت آن مسئله، زمانی واجب و گاهی ممتنع و گاهی مباح است و در امور عادی پیروی مرجح و مباح است.

جایگاه کتاب‌های چهارگانه شیعه

تبیین جایگاه کتاب‌های چهارگانه می‌طلبد نگاهی اجمالی به سیر تدوین حدیث تا زمان نگارش این کتب داشته باشیم. سیر تدوین حدیث در شیعه با اهل سنت متفاوت است. شیعه هیچ‌گاه نگارش حدیث را ممنوع ندانسته؛ لذا آثار مکتوبی از امیرمؤمنان (علیه السلام)^۱ و دیگر امامان شیعه باقی مانده است. امیرمؤمنان (علیه السلام) یاران خود را به تدوین حدیث تشویق می‌کرد.^۲

نگارش‌های یاران ائمه در آغاز دو دسته بود؛ اصل و کتاب. اصل به اثری گفته می‌شود که از سخنان معصوم برای اولین بار گردآوری شده است و کتاب آثاری است که از اصول و کتب دیگران و با عناوینی خاص تدوین شده است.^۳ اصول اولیه شیعه چهارصد اصل بوده است که شاگردان ائمه به ویژه شاگردان امام صادق (علیه السلام) تدوین کرده‌اند.^۴

۱. محمد بن یعقوب؛ الکافی؛ ج ۱، ص ۶۱-۶۴. عیاشی سمرقندی؛ تفسیر العیاشی؛ ج ۱، ص ۱۴.

۲. احمدی میانجی؛ مکاتیب الأئمه (علیهم السلام)؛ ج ۵، ص ۱۴.

۳. آقابزرگ تهرانی؛ الذریعه؛ ج ۲، ص ۱۲۵.

۴. ابن شهر آشوب؛ معالم العلماء؛ ص ۳. شیخ حر عاملی؛ وسائل الشیعه؛ ج ۳۰، ص ۲۰۸. أبوعلی فضل

بن حسن طبرسی؛ إعلام الوری بأعلام الهدی؛ ج ۲، ص ۲۰۰.

بنابراین تدوین حدیث توسط شیعیان در مرحله اول به صورت اصل و کتاب بوده است. در مرحله دوم جمعی از فقها بخشی از اصول و کتب شیعه را در آثاری گرد آورده‌اند که به آنها جوامع اولیه می‌گویند.^۱ حدود بیست جامع از جوامع شیعه در آثار گذشتگان معرفی شده است. اولین کتاب با نام جامع را عیدالله حلبی در زمان امام صادق (علیه السلام) و بعد احمد بن ابی نصر بزنطی در زمان امام رضا (علیه السلام)، نگاشته است. ابن‌ادریس بخشی از اخبار جامع بزنطی را نقل کرده است.^۲ در مرحله سوم احادیث بیشتر این اصول، کتب و جوامع اولیه در کتب رابعه گردآوری شده‌اند. صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه تعدادی از اصول را یاد می‌کند. اکنون فقط شانزده اصل از آن اصول، جداگانه موجود است؛ درحالی‌که شیخ طوسی در کتاب فهرست خود که آن را به معرفی اصول و کتاب‌های شیعه اختصاص داده است،^۳ حدود ۶۳ اصل را معرفی کرده است که اکنون خبری از آنها نیست. گرچه اخبار آنها در آثار شیعه نقل شده است.

بنابراین و طبق تصریح آیت‌الله العظمی بروجردی کتب اربعه جزو جوامع ثانویه^۴ و مرحله سوم حدیث‌نگاری شیعه هستند. درواقع کتب اربعه شامل مجموعه‌ای از اصول، کتب و جوامعی است که بزرگان شیعه در گذشته نوشته‌اند و این سه عالم بزرگوار ثقة الاسلام کلینی، شیخ صدوق و شیخ طوسی در این

۱. آقا حسین بروجردی: البدر الزاهر فی صلاة الجمعة و المسافر؛ ص ۴۳. علی بن الحکم، ابن‌ابی عمیر، بزنطی، حسن بن علی بن فضال و حسن بن محبوب جزو کسانی هستند که جوامع اولیه را نگاشتند.

۲. ابن‌ادریس: السرائر؛ ج ۳، ص ۵۷۲.

۳. شیخ صدوق: من لایحضره الفقیه؛ ج ۱، ص ۳.

۴. شیخ ابوجعفر محمد بن حسن طوسی: فهرست کتب الشیعه؛ ص ۲-۳.

۵. آقا حسین بروجردی: رساله فی الخمس؛ ص ۳۷۶. همو، نه‌ایة التقرير؛ ج ۱، ص ۹۴. جوامع بعدی عبارت‌اند از وسائل الشیعه حر عاملی، وافی فیض کاشانی و بحار الانوار علامه مجلسی.

مجموعه‌ها با تقسیم‌بندی قابل قبولی تدوین و برای ما به جای گذاشته‌اند. این کتب محور اصلی فقه شیعه و مسائل کلامی شیعه است و چون احادیث آن از اصول و کتب اولیه شیعه گرفته شده، از اعتبار و جایگاه خاصی برخوردارند. به گونه‌ای که در مساجد قرائت و تدریس می‌شدند.^۱

بحر العلوم درباره کتاب کافی می‌نویسد: «کتابی مهم، دارای سود زیاد و بی‌نظیر است و بر تمام کتاب‌های حدیثی برتری دارد، از جهت نیکویی ترتیب و دقت».^۲ کتاب فقه در اهمیت به گونه‌ای است که برخی، روایات آن را بر روایات دیگر کتب اربعه ترجیح می‌دهند.^۳ بحر العلوم درباره تهذیب می‌نویسد: «تهذیب کافی است برای فقیه در آنچه از روایات احکام بر می‌گیرند و در بیشتر اوقات از دیگر کتب بی‌نیاز است».^۴ در اهمیت تهذیب و استبصار می‌افزاید: این دو مشتمل بر فقه و استدلال است و تنبیه بر اصول و رجال و جمع بین اخبار و جمع بین نقل و اعتبار.^۵ استبصار مواردی از اخبار است که شیخ طوسی در تهذیب به توضیح آن پرداخته یا بین اخبار مختلف جمع کرده است.

نویسندگان کتب اربعه بنا بر ملاک‌ها و قرائنی که خود می‌شناختند و در کلام صدوق در مقدمه من لایحضره الفقیه نمونه‌هایی از آن آورده‌اند. به احادیث اعتماد می‌کردند؛ ولی به مرور این قرائن از بین رفت. شماری از بزرگان، شواهد و قرائنی را که علما در گذشته به آن اعتماد داشتند، بیان کرده‌اند. شیخ بهایی در

۱. ابوالعباس احمد بن علی نجاشی؛ رجال النجاشی؛ ص ۳۷۷.

۲. سیدمهدی بحر العلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۳۳۰.

۳. میرزا حسین نوری؛ مستدرک الوسائل؛ ج ۱، ص ۳۰.

۴. سیدمهدی بحر العلوم؛ الفوائد الرجالیه؛ ج ۳، ص ۲۲۹.

۵. همان.

مشرق الشمسین قرائتی را که علما در گذشته به آن اعتماد می‌کردند این گونه بیان کرده است:

۱. وجود حدیثی در بسیاری از اصول چهارصدگانه‌ای که از مشایخشان با اسناد متصل به معصوم نقل کرده‌اند.

۲. تکرار حدیث در یک یا دو اصل از اصول چهارصدگانه با طریق‌ها و سندهای متعدد معتبر.

۳. وجود حدیث در اصلی که انتساب آن به یکی از افرادی که اجماع بر تصدیق آنان معروف است؛ مانند زراره، محمد بن مسلم، صفوان بن یحیی و احمد بن ابی صر بن نطی.

۴. وجود حدیث در یکی از کتاب‌هایی که بر یکی از امامان عرضه شده و آن حضرت بر مؤلف آن درود فرستاده و آن را تأیید کرده‌اند؛ مانند کتاب عبیدالله حلبی که بر امام صادق علیه السلام عرضه شده است.

۵. دریافت حدیث از یکی از کتاب‌هایی که بین گذشتگان اعتماد به آن شایع و معروف بوده است و نویسنده آن از فرقه ناحیه امامیه باشد؛ مانند کتاب نماز حریر بن عبدالله سجستانی و کتاب‌های بنی سعید (حسن و حسین بن سعید اهوازی). آن‌گاه بیان می‌کند فاصله ما با اصول اولیه باعث شده است علمای ما اصطلاح جدید صحیح را وضع کنند.^۱

صاحب معالم (م ۱۰۱۱ق) نیز این نکته را بیان کرده و می‌نویسد: در گذشته به جهت وجود قراین فراوانی که نشانهٔ درستی خبر بود - گرچه خبر به اصطلاح امروز ضعیف باشد - به آن اعتماد می‌کردند؛ اما به مرور زمان که این

۱. شیخ بهایی؛ مشرق الشمسین؛ ص ۲۶-۳۲.

قرینه‌ها و شواهد از بین رفت، خبر فقط با اسناد ارائه گردید و متأسران ناچار شدند اخبار را خالی از شک و تردید کنند. به همین دلیل به وضع اصطلاح جدید خبری روی آوردند و حدیث را به چهار قسم صحیح، حسن، موثق و ضعیف تقسیم کردند که این موضوع در آثار احمد بن طاووس (م ۶۷۳ ق) و شاگردش علامه حلی (م ۷۲۶ ق) مشاهده می‌شود.^۱ این تقسیم‌بندی که از قرن هفتم شروع شد، امروزه امری پذیرفته‌شده بین علمای شیعه است.

به همین جهت علامه مجلسی در آغاز مرآت العقول بیان می‌کند هر خبری که در این اصول هست، عمل به آن رواست؛ اما این بدان معنا نیست که نباید به سند آن توجه کرد.^۲ ما در این کتاب به سیره می‌پردازیم که عمل معصوم است. طبیعی است انجام آن برای دیگران هم روا باشد.

شیوه نگارش

کتاب اربعه منابع اصلی این کتاب‌اند. برای دستیابی به سیره در این کتب، مدتی به مطالعه و فیش‌برداری کتب اربعه که مجموع آن ۲۶ جلد است، پرداختیم و موارد قابل استفاده و استناد در سیره همراه با عناوین مختلف را استخراج کردیم و در کتب و ابواب مختلف فقهی جداگانه تدوین نمودیم.

اساس پژوهش گزارش توصیفی - تحلیلی است. در مواردی به نقد و بررسی

۱. جمال‌الدین حسن بن زین‌الدین عاملی؛ منتقى الجمال؛ ج ۱، ص ۱۴. اسدالله بن اسماعیل تستری کاظمی؛ مقابس الأنوار؛ ص ۳.

۲. محمدباقر مجلسی؛ مرآة العقول؛ ج ۱، ص ۲۲ «أَنَّ وجود الخبر في أمثال تلك الأصول المعتبرة مما يورث جواز العمل به لكن لا بدّ من الرجوع إلى الأسانيد لترجيح بعضها على بعض عند التعارض، فإنّ كون جميعها معتبرا لا ينافي كون بعضها أقوى».

گزارش‌های کتب اربعه پرداخته و اشکالات برخی گزارش‌ها را با توجه به دیگر منابع مورد ارزیابی قرار داده‌ایم. حال به بیان چند نکته می‌پردازیم:

۱. ما در این اثر به گزارش‌ها و احادیثی می‌پردازیم که حکایت از سیره و رفتار معصومان و تاریخ آنان دارد؛ چه در اعمال فردی و چه انجام کارهای اجتماعی، اخلاقی، سیاسی، نظامی و اقتصادی. مواردی را که افراد برای عمل به آن از معصوم می‌پرسند و جنبه عملی دارد نه اعتقادی، مورد توجه قرار می‌دهیم. چون شیوه برخورد با پرسشگران که دارای عقاید گوناگون بودند، از سیره محسوب می‌شود به آن نیز خواهیم پرداخت.

۲. در متن اینکه مبنای مباحث و مطالب بیان شده را کتب اربعه می‌دانیم، از دیگر جوامع حدیثی شیعه در جهت تبیین یا توسعه و شرح بحث نیز استفاده کرده‌ایم. ما در مواردی که اصل موضوعی در کتب اربعه آمده، برای تبیین ابعاد مختلف آن، از دیگر کتاب‌های حدیثی استفاده کرده‌ایم و ملاک‌گزینش، کتاب‌های حدیثی تا عصر شیخ طوسی است. اگر سیره و خبری از کتابی بعد از این زمان نقل کرده‌ایم، فقط در جهت تأیید یک خبر بیان مورد مشابه آن یا توضیحی که در آن بوده و توجه بزرگان به آن یا شرح و بسط مطلب اصلی بوده است.

۳. ما با سند روایات کاری نداریم و بمانند گذشتگان بنا را بر اعتماد به این کتاب‌ها می‌گذاریم؛ جز در مواردی که با احکام مسلم فقهی و حقایق مسلم تاریخی در تضاد یا دو حدیث متفاوت وجود داشته باشد. در این صورت به نقد و بررسی سند آنها می‌پردازیم. البته باید توجه داشت هر خبری که ضعیف است، لزوماً نمی‌شود آن را نادرست دانست؛ بلکه ممکن است قرائنی بر صحت آن وجود داشته باشد.

۴. گاهی برای توضیح احادیث و حوادثی که مربوط به خبری است یا حتی نقد یک گزارش تاریخی از کتب تاریخی، انسب و رجال شیعه و اهل سنت بهره گرفته‌ایم؛ مثلاً درباره زمان قیام محمد بن عبدالله و برخورد وی با امام صادق (ع) تنها یک روایت مفصل از برادرش یحیی بن عبدالله در کتاب اصول کافی نقل شده است. اما برای تبیین ابعاد روایت و روشن‌شدن موضوع آن از کتب تاریخی و رجالی استفاده شده است؛ همان‌گونه که شارحان کتب اربعه مانند مجلسی در مرآت العقول به نقل و شرح قیام محمد به‌طور مفصل پرداخته‌اند.

از آنجاکه منابع مورد استفاده تا حدودی معروف و شناخته‌شده‌اند، از معرفی آنها پرهیز می‌کنیم. کتب اربعه را در قسمت اول به تفصیل معرفی کرده‌ایم.

۵. در نقل مطالب از منابع مختلف، معمولاً اولین اثر منبع اصلی موضوع مطرح در کتاب است. اگر منبع متأخری، مقدم بر دیگر منابع شده است، بدان جهت است که اصل مطلب از اولین منبع اقتباس شده و کامل‌تر به موضوع پرداخته است و زوایای آن که دارای مطالب تکمیل یا مطلب مشابه‌اند، در منابع و کتب بعدی آمده است یا بعداً دیگر منابع بر آن افزوده شده است. اگر مطلبی از دو نسخه از یک کتاب مثلاً دو چاپ از تاریخ طبری و امثال آن نقل شده به جهت امکان دسترسی خوانندگان به هریک از نسخه‌های متعدد یک اثر است که ممکن است الزاماً بهترین نسخه در اختیار نبوده است و در موارد مختلف نسخه رایج و مرسوم برگزیده شده است.

بنابراین منابع اثر شامل کتب حدیث، فقه، تاریخ، انسب، فرق، لغت، رجال و درایه، تفسیر، جغرافیا، اصول، دعا و... است و از تنوع لازم بر خوردار است.

۶. گاهی مشابه مطالب مطرح در کتب اربعه در منابع اصلی اهل سنت نیز آمده است. در چنین مواردی موضوع اقتضا می‌کرد بحث گسترده باشد تا

تفاوت روایات شیعه و اهل سنت به اجمال بیان گردد. گاهی برای تبیین مطلبی و ریشه‌یابی حادثه‌ای از آثار حدیثی و تاریخی اهل سنت بهره برده‌ایم تا ابعاد موضوع روشن شود؛ همان‌گونه که برخی شارحان کتب اربعه به نقل از کتب حدیثی اهل سنت و گاهی بیان توجیه دیدگاه آنان و کتاب‌های تاریخی پرداخته‌اند.

۷. با وجود استفاده از نرم‌افزارهای نور به‌ویژه جامع احادیث و نورالسیره و نرم‌افزار اهل سنت و جامع کبیر و الشامله سعی شده اصل کتاب هم دیده شود و مورد مراجعه قرار گیرد. چنانچه به برخی از کتاب‌های موجود در این نرم‌افزار دسترسی نداشته‌ایم و رؤیت نشد، در کتابنامه به نام نرم‌افزاری که کتاب در آن آمده، اشاره می‌کنیم.

برای تدوین کتابنامه هم به اصل کتاب مراجعه شده است؛ لذا ممکن است چاپ مشابه برخی از آثار در نرم‌افزارها باشد یا کتابشناسی مذکور در نرم‌افزارها متفاوت یا اشتباه باشد.

ساختار

این مجموعه تحقیقی که عنوان اولیه آن سیره معصومان در کتب اربعه بوده دارای هشت بخش مختلف بود که برای خوانش بهتر و بیشتر، بخش‌های مختلف آن به صورت مستقل در شش عنوان جداگانه تقدیم می‌گردد: ۱. درآمدی بر سیره معصومان (ع) در کتاب‌های چهارگانه شیعه؛ ۲. سیره فرهنگی - اجتماعی؛ ۳. سیره عبادی؛ ۴. سیره سیاسی؛ ۵. سیره اقتصادی؛ ۶. سیره نظامی.

کتاب حاضر سیره سیاسی معصومان (ع) را در چهار فصل ارائه می‌کند.

فصل اول به مفهوم سیاست و سیاست در روایات و سیره معصومان

پرداخته است. فصل دوم به سیره سیاسی آنان در برابر حاکمان پرداخته در آغاز شیوه مبارزه معصومان در هفت محور بررسی شده است مانند ترک بیعت، اعتراض به حاکمان و مانند آن و نمونه‌هایی از مخالفت معصومان با احکام و دستورات خلفا که مخالف شرع بوده مطرح شده است. در این فصل از کارگزارانی که در دستگاه خلافت بودند مانند علی بن یقطین و نجاشی و دیگران سخن به میان آمده است. شرط گماردن افراد مطمئن در دستگاه خلافت کمک آنان به افراد ستمدیده بوده است. فصل سوم درباره علل تعامل مثبت معصومان با برخی حاکمان مطرح شده است و اینکه در مواردی برای اجرای حدود الهی تلاش می‌کردند و به مشکلات فقهی و قضائی آنان پاسخ می‌دادند و گاهی هدیه‌های آنان را می‌پذیرفتند و به مرکز خلافت سفر می‌کردند. فصل چهارم درباره موضع سیاسی معصومان در برابر قیام‌های زمانشان می‌باشد. مانند قیام زید، قیام محمد بن عبدالله، قیام حسین شهید فخر و قیام یحیی بن عبدالله و دیگر قیام‌ها.

در پایان خداوند را سپاس‌گزارم که توفیق نگارش این کتاب را به من داد و وظیفه خود می‌دانم از تمام کسانی که در این اثر مرا یاری کرده‌اند تشکر و قدردانی کنم. از جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای محمد کاظم رحمان ستایش که نظارت بر این اثر را پذیرفتند و با نکته‌سنجی‌ها و پیشنهادهای خود در غنا و استحکام آن نقش داشتند. از حمایت جناب حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر حمیدرضا مطهری مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم‌السلام)، که در طرح این موضوع نقش داشتند. جناب آقای دکتر محمد الله‌اکبری مدیر سابق پژوهشکده و از تمام اعضای شورای علمی پژوهشکده و جناب حجت‌الاسلام والمسلمین مصطفی صادقی مدیر محترم پیشین گروه سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) و

جناب حجت‌الاسلام والمسلمین آقای حسین عبدالمحمّدی که آن را ارزیابی کردند و از تمام کسانی که در مراحل مختلف آن کمک کرده و همچنین در ویرایش و آماده‌سازی این اثر نقش داشتند. از خوانندگان گرامی می‌خواهم با نقد و پیشنهادهای خود، زمینه تکمیل این اثر را فراهم سازند.

علی اکبر ذاکری

عضو هیئت علمی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی